

Mîzânü'l-müdde'îyeyn fî-ikâmeti'l-beyyineteyn Adlı Eserin Aidiyet Problemi

The Problem of Belonging in The Book entitled “Mîzân al-muddeîyayn fî-ikâma al-bayyinatayn

Rukiye Yiğit¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Rukiye Yiğit (Araştırma Görevlisi), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: zr.yigit.94@gmail.com ORCID: 0000-0002-7134-9889

Başvuru/Submitted: 16.02.2021 • Revizyon Talebi/Revision Requested: 22.02.2021 • Son Revizyon/Last Revision Received: 06.08.2021 • Kabul/Accepted: 08.03.2021

Atıf/Citation: Yiğit, Rukiye. Mîzânü'l-müdde'îyeyn fî-ikâmeti'l-beyyineteyn Adlı Eserin Aidiyet Problemi. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/1 (Eylül 2021): 389-400.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.881120>

Giriş

İslâm muhakeme hukukunun toplumsal hayat ve kamu düzeninin sağlanmasında rolü büyüktür. Pratik hayatta duyulan ihtiyaçlar nedeniyle muhâkeme hukukuna dair konular klasik fıkıh kitaplarının dava, kaza, şahadet, ikrar, beyyînât gibi bölümlerinde yer almıştır. Bunun yanı sıra “edebü'l-kâdî” veya “edebü'l-kadâ” başlığını taşıyan müstakil eserler kaleme alınmaya başlanmış böylece İslâm muhâkeme hukukuna ve adliye teşkilâtına dair yeni bir hukuk literatürü oluşturulmuştur.

Bu eserler, fıkıh kitaplarındaki ilgili bölümlere kıyasla daha hacimlidirler. Muhakeme usulü ve adliye teşkilâtıyla ilgili tüm konulara bir bütünlük içinde ve detaylı bir şekilde yer vermeleri, uygulamaya yönelik pratik bilgi ve örneklendirmeler içermeleri sebebiyle kadılar için önemli bir kaynak oluşturmuş bu hacimli eserler, zamanla yerini kaynaklara başvuru açısından kadılara kolaylık sağlayan sadece belirli konuları ele alan risalelere bırakmıştır.

Bu çalışmada söz konusu risalelerden biri olan *Mizânü'l-müdde'iyeyn fi-ikâmeti'l-beyyineteyn* isimli eserin aidiyeti problemi konu edilmiştir. Eserin tespit edilen yazma nüshalarının tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Ulaşılan bu nüshaların mukaddime, hâtime ve keetebe kayıtlarına bakılmış ve farklı müelliflere nispet edilen nüshalar ibare itibariyle birbiriyle mukayese edilmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında eserin müellifi tespit edilmeye çalışılmıştır.¹

I. Eserin İsmi ve Muhtevası

Risâle türünde telif edilmiş eser, kaynaklarda *Mizânü'l-müdde'iyeyn fi ikâmeti'l-beyyineteyn* ismi ile yer almıştır. Ancak tespit edilen nüshalar arasında Darü'l-kütübi'l-Mısıryye'de bulunan nüshanın *Risâle fi da'vâ er-raculeyn* ismiyle Muhammed b. Muhammed el-Hanefî er-Rumî'ye (ö. 1039/1630) nispet edildiği görülmüştür.² Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan ve Abdurrahman b. Eyüp el-Hisâli'ye (ö. 1087/1676) nispet edilen nüshanın ise *Mizânü'l-müdde'iyât* ismiyle kaydedildiği tespit edilmiştir. Söz konusu nüsha incelediğinde *Mizânü'l-müdde'iyât* isminin metnin hattından farklı bir hatla sonradan yazıldığı anlaşılmıştır.³ Zannımızca bu duruma eserin Hisâli'ye olan yanlış nisbeti sebebiyet vermiştir. Bu hususa eserin aidiyet problemi ele alınırken işaret edilecektir.

Hanefî mezhebine göre, muhâkeme usulüne göre bir şeyin mülkiyeti hususunda deliller teâruz ettiğinde, tercih imkânı varsa tercih yapılmış, aksi halde farklı açılardan kullanılabilirdiği

1 Biz bu çalışmada ilk olarak katalog bilgilerinden hareketle eserin kaç farklı kişiye nispet edildiğini tespit ettik. Daha sonra eserin Türkiye kütüphanelerindeki mevcut nüshalarını tespit ederek bu nüshaların hepsine ulaşmaya çalıştık. Bunları birbiriyle kıyaslayarak müstensih, hat ve ibaresi açısından aynı olduğunu tespit ettiğimiz nüshaların sadece birinin kayıtlı olduğu numara bilgisine yer verdik. Kütüphane kataloglarında kayıtlı olduğu halde dijital görüntüsü bulunmayan bazı nüshaları görme imkânı bulamadığımız bazı nüshaların bilgilerine çalışma kapsamında yer vermedik. Daha sonra dünyanın farklı ülkelerindeki kütüphanelerin katalog kayıtlarından hareketle eserin bu kütüphanelerde bulunan tüm nüshalarına ulaşmaya çalıştık. Nüshalara ulaşım sürecinde ülke içinde ve dışında bazı zorluklarla karşılaştık. Bunlardan ilki Türkiye il halk kütüphanelerinde bulunan yazma nüshaların yazma eser kütüphanelerine aktarıldıktan sonra bu kütüphaneler tarafından henüz kaydedilmemiş olmasıydı. Tokat il halk kütüphanesindeki nüsha bunlardan biri. Bu nüshaya ulaştık ancak şu an fiilen Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüsha henüz resmi olarak kütüphane kayıtların bulunmadığı için burada söz konusu nüshaya Tokat il Halk Kütüphanesi'ndeki kayıt numarasıyla yer verilecektir. İkinci sorun Türkiye dışındaki kütüphanelerdeki nüshalara erişimdi. Bazı kütüphanelerle iletişime geçmeye çalıştık ancak hiçbir şekilde cevap alamadık. Bazı kütüphaneler eseri göndermeyi onayladılar fakat göndermediler. Bazılarının gönderim süresi bir ayı buldu. Bu kütüphanelerdeki nüshalar arasında en önemlileri Princeton Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan nüshalar ile Darü'l-kütübi'l-Mısıryye'de bulunan nüsha idi. Zira Princeton Kütüphanesi katalog kayıtlarında söz konusu eserin üç nüshası görünüyordu. Sayıca fazla olduğu için bu nüshaları incelememiz eser ve müellifin kimliğini tespit açısından önemliydi. Ancak çabalarımıza rağmen söz konusu nüshalara ulaşmamız mümkün olmadı. Darü'l-kütübi'l-Mısıryye'de bulunan nüsha ise tek bir nüsha olmasına rağmen farklı bir müellife nisbet edildiği için önem arz ediyordu. Zira söz konusu eserin nisbetinde hata ihtimalinin yanı sıra o müellife ait aynı isimli farklı bir eser olması ihtimali de mevcuttu. Fakat tüm çabalarımıza rağmen kütüphane görevlilerinden olumlu veya olumsuz bir yanıt almak mümkün olmadığı için eseri inceleme fırsatı bulamadık. Çalışma kapsamında inceleme imkânı bulduğumuz tüm nüshaları nispet edildiği müelliflere göre gruplandırdık. Bunlar arasından istinsah tarihi en eski olan nüshaları seçtik ve bunları ibare açısından birbiriyle kıyaslayarak eserin aidiyet probleminin sebeplerini tespit etmeye çalıştık.

2 Darü'l-Kütübi'l-Mısıryye, nr. 715.

3 *Mizânü'l-müdde'iyât*, Kral Suud Üni. Ktp., nr. 3567, vr. 3.

ölçüde geçerli kabul edilmiştir. Ancak her iki delil birlikte kesinlikle kullanılamıyorsa, bu durumda her iki delile de itibar edilmeyerek yok hükmünde sayılmıştır.⁴ Bu konuda telif edilmiş risâlede, iki kişi arasında mülkiyete dair davaların ispatı için taraflarca mahkemeye sunulan deliller arasında hangi delilin tercih edilmesi gerektiği doksana altı başlıkta, hasır ve istikrâ metotları kullanılarak ele alınmıştır.

Eserin dünya çapında çeşitli kütüphanelerde altmışa yakın nüshası nüshası tespit edilmiştir.⁵ Eserin pek çok kez istinsah edilmiş olması, fikhın tüm konularından ziyade sadece mülkiyeti ilgilendiren meselelerdeki delilleri konu alması, fûru fikhı kitaplarına kıyasla meseleleri doksana altı başlıkta özetlemesi risâlenin kadılar için önemli bir başvuru kaynağı olduğuna işaret etmektedir.⁶

II. Eserin Aidiyet Problemi

İlk etapta yapılan araştırma sonucu söz konusu eserin kaynaklarda iki müellife nispet edildiği görülmüştür. Bunlar Çivîzâde Muhyiddin Mehmet Efendi (ö. 954/1547)⁷ ve Esîrîzâde Abdülbâki Efendi'dir.⁸ Çivîzâde ile ilgili yapılan çalışmalarda da bu eserin varlığına işaret edilmiş ve kendisine nisbet edildiği bilgisine yer verilmiştir.⁹ Kütüphane katalog kayıtlarında yapılan araştırma sonucunda ise eserin Çivîzâde Muhyiddin Mehmet Efendi ve Esîrîzâde Abdülbâki Efendi'den farklı kimselere de nispet edildiği görülmüştür. Bunlar Muhammed b.

4 Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i fi tertibi's-şerâ'i'*, thk. Ali Muhammed Muavvad-Âdil Ahmed Abdülmevcüd, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), c. VIII, s. 443.

5 Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirasati'l-İslamiyye Merkezi, 9572, 1684, 11806, 2385; İmam Muhammed İbn Suud İslam Üni. Merkez Ktp., 4351; İskenderiye Ktp., 23552; Suriye Esed Ktp., 34118, 39572, 34166, 38635; Seyyide Zeynep Merkez Camii Ktp., 8727, Mekke-i Mükerrime Ktp., 553; Medine İslam Üniversitesi Ktp., 195; Princeton Üniversitesi Ktp., 459, 605, 644, 680; Yale Üniversitesi Ktp. 1007236308 ;Darü'l-kütübi'l-Mısırye, 715; Ümmü'l Kur'a Üniversitesi Ktp., 21422; Beyazıd Devlet Ktp., 2748, 2731; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 974, 1026, 3695; Bağdatlı Vehbi, 484; Hacı Mahmud Efendi; 1026, 1137, 1225, 1231, 1244, 6307; Reşit Efendi, 255; Serez, 1102; Yazma Bağışlar; 586; Millet Ktp., Ali Emiri Şry., 450; Konya Bölge Ktp., 207; Tokat İl Halk Kütüphanesi, 42/1; İstanbul Müftülük Ktp., 289; D.İ.B. Ktp., 3527, 3863, 4224, 4374.

6 İbn Abidinzâde, *Kurretü uyüni'l-ahyâr li tekmeleti Reddü'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*, (Riyad: Darü âlimi'l-kütüb, t.y.), c. II, s. 20.

7 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, (Beyrut: Dârü İhyâi türâsi'l-arabî, 1957), c. IX, s.66; Zirikli, el-A'lâm, (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melayin, 2002), c. VI, s. 40; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur; (Supplementband, II)* (Leiden: Brill, 1943-1949), s. 642; Ahmet Özel, Hanefî Fikhı Alimleri, (Ankara: TDV Yayınları, 1990), s. 114.

8 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, (İstanbul, Vekâletü'l-Ma'ârif Matbaası, 1951), c. I, s.497; Bağdatlı İsmail Paşa *İzâhü'l-meknûn fi'z-zeyal ala Kesfi'z-Zünun an esâmi'l-kütüb*, (Beyrut: Dârü İhyâi türâsi'l-arabî, t.y.), c. IV, s. 613;

9 Abdullâh Özer, *İslam Hukuk Literatüründe Ta'zir Risaleleri ve Şeyhülislam Muhyiddin Mehmed b. İlyas Çivîzâde'nin Risâle Mûte'allika bi'te'azir Adlı Risalesi*, (Yüksek Lisans Tezi/Marmara Üniversitesi, 2006), İstanbul, 2000, s. 88; Ahmet Aydın, "Çivîzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Fikhî Görüşleri", (Y1 Tezi/Marmara Üniversitesi), s. 46; Mehmet Gel, *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunun Dini Meselelerine Muhâlif Bir Yaklaşım: Şeyhülislam Çivîzâde Muhyiddin Mehmed Efendi ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme*, (Doktora Tezi/ Gazi Üniversitesi, 2010), s.143.

Muhammed el Hanefî er-Rûmî,¹⁰ Ebu Said el-Hâdimî (ö. 1176/1762),¹¹ Abdurrahman b. el-Hisâlî (ö. 1087/1676)¹² olarak zikredilmiştir. Bu çalışmada eserin söz konusu isimlere aidiyet ihtimali müstakil başlıklar altında değerlendirilecektir.

a. Eserin Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi'ye Ait Olduğu İddiası

Daha önce de zikredildiği üzere eserin altmışa yakın nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan otuz üçüne ulaşılmıştır. Ulaşılan nüshaların dördü hariç hepsinin mukaddimesinde eserin Esîrîzâde Abdülbâkî'ye ait olduğu ve eserin telifine h. 1156/1743 senesinin Şevval ayında başladığı aynı senenin sonunda ise eserin tamamlandığı kaydı mevcuttur. Bütün nüshalar arasında en erken tarihli olanı h. 1190/1775 Hacı Mahmut Efendi nüshasıdır.¹³ Nüshaların yarısında Esîrîzâde'ye ait olduğunun belirtilmesi ve ulaşılan en erken tarihli nüshada da Esîrîzâde kaydının bulunması söz konusu eserin müellife ait olduğu ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Buna ek olarak İbn Abidinîzâde'nin *Kurretü uyûni 'l-ahyâr* adlı eserinde de söz konusu eserin metnine yer verilmiş ve eser "*Mizân*" ismiyle Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi'ye nispet edilmiştir.¹⁴ Bu noktalardan hareketle eserin Esîrîzâde'ye aidiyeti kuvvetle muhtemel olmakla birlikte diğer müelliflere ait olma ihtimalinin değerlendirilmesiyle durum netlik kazanacaktır.

b. Eserin Çivîzâde Muhyiddin Mehmet Efendiye Ait Olduğu İddiası

Daha önce zikredilen bazı kaynaklarda eserin Çivîzâde'ye¹⁵ ait olduğu bilgisinin yanı sıra mevcut bazı nüshaların da doğrudan kendisine nispet edilmesi bu iddiayı güçlü kılmaktadır.¹⁶ Söz konusu nüshalar incelendiğinde bu eserin Esîrîzâde'ye ait olduğu bilinen eserle aynı olduğu açıkça görülmüştür. Ancak nüshalardan hemen hepsinin mukaddimesinde eserin Esîrîzâde'ye ait olduğu açıkça zikredilmiştir. Bu durum her ne kadar aidiyet problemini açığa kavuşturuyor gibi görünse de nüshalardan birinin mukaddimesinde eserin Çivîzâde'ye ait olduğunun açıkça dile getirilmesi durumu karmaşık hale getirmiştir. Altı varaktan oluşan nüshanın h. 1281/1864 yılında istinsah edildiği belirtilmiştir.¹⁷ Nüshanın metni Esîrîzâde kaydı bulunan nüshaların metni ile karşılaştırıldığında ibarenin aynı olduğu görülmüştür.¹⁸ Nüshanın istinsah tarihinin diğer nüshalara kıyasla daha geç tarihli oluşu eserin müstensihisi tarafından bir hata yapılmış

10 İsminden ve yaşadığı dönemden hareketle tam adı Muhammed b. Muhammed el-Hanefî er-Rumî Okçuzâde ile aynı kişi olduğu düşünülmektedir. Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü 'l-ârifin*, . II, s. 276.

11 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, nr. 1137.

12 *Mizânü 'l-müddeiyât*, Kral Suud Üni. Ktp., nr. 3567.

13 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 1231 vr. 20^a.

14 İbn Abidinîzâde, *Kurretü uyûni 'l-ahyâr li tekmeleti Reddü 'l-muhtâr alâ Dürri 'l-muhtâr*, c. II, s.15.

15 Osmanlı şeyhülislamlarından olan Çivîzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547) (Muğla) Menteşe doğumludur. İstanbul'da Sahn-ı semân müderrisliği, Mısır'da kâdılık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği gibi görevlerde bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Çivîzâde Muhyiddin Mehmed Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), c. VII, s. 348-349.

16 Esed Ktp., nr. 34118; İskenderiye Ktp., 6455, Yale Üniversitesi Ktp. 1007236308; Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Ktp., nr. 21422.

17 Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Ktp., nr. 21422, vr. 6^a.

18 Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Ktp., nr. 21422, vr. 1^b.

olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca bu nüsha da dahil olmak üzere ulaşılan nüshaların bir kısmının son varlığında bulunan “min tahrîrâtı Çivîzâde” kaydı dikkate çekmektedir. Buradan hareketle eserin telifinde bazı kaynakların yanı sıra Çivîzâde’nin birtakım yazılarından faydalandığı düşünülmekte ve eserin Çivîzâde’ye bu sebepten yanlışlıkla nisbetinin bundan kaynaklandığı düşünülmektedir.

c. Eserin Ebû Saîd el-Hâdimî’ye Ait Olduğu İddiası

Hacı Mahmut Efendi koleksiyonu 1137 numaralı nüsha Hâdimî’ye¹⁹ ait bir mecmuadır. Bu mecmua, bir mukaddime ile *Mizânü’l-müddei ‘yeyn fi ikâmeti’l-beyyineteyn* ve *Tefâriu’l-kelimât fi tehâlifi’l-meşhûm* adlı iki eserden oluşmaktadır. Bu nüshayı farklı kılan husus *Mizânü’l-müddei ‘yeyn fi ikâmeti’l-beyyineteyn* adlı eserin mukaddimesinin diğer nüshalardaki mukaddime kısmıyla iki nokta dışında ibare açısından aynı olmasıdır. Ancak bu iki nokta eserin aidiyeti hakkında oldukça önem arz etmektedir. Bunlardan ilki bu nüshanın mukaddimesinde Esîrîzâde’nin ismi dâhil olmak üzere herhangi bir müellifin isminin zikredilmemesidir. İkincisi ise diğer tüm nüshaların aksine, bu nüshada eserin h. 1115/ 1703 senesinde telif edildiği bilgisinin yer almasıdır.²⁰ Ancak mecmuanın mukaddimesinde bu mecmuanın h. 1156/1743 tarihinde telif edildiği kaydı geçmektedir.²¹ Bu bilgiler bir arada düşünüldüğünde birden fazla ihtimal ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, eserin Hâdimî tarafından yazılmış aynı isimde farklı bir eser olabileceğidir. Buna bağlı olarak nüshanın metni diğer nüshalarla kıyaslandığında ibarenin aynı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu ihtimal geçersizdir. İkinci ihtimal eserin Esîrîzâde’nin eserinden istinsah edilirken telif tarihinin yanlış yazılmış olabileceğidir. Nitekim mecmuanın tarihi h. 1156/1743 olan Esîrîzâde’nin eserinin telif tarihi ile tutarlı görünmektedir. Üçüncü ihtimal ise eserin Hadimî’ye ait olduğu ve diğer nüshaların bu mecmuadan istinsah edilmesi sebebiyle eserin asıl tarihi olan h. 1115/1703 tarihinin mecmuanın tarihi h. 1156/1743 ile karıştırılarak diğer nüshalara yanlış aktarılmış olabileceğidir.

Bu son iki ihtimal, eserin Ebû Saîd el-Hâdimî’ye ait olabileceği görüntüsünü vermektedir. Ancak Hâdimî’ye olan nisbetin sadece katalog kayıtlarında mevcut olması, söz konusu nüshanın haricinde müellife ait aynı isimli başka bir nüshanın mevcut olmaması, Hâdimî’ye nispet edilen nüshanın mukaddimesinde müellifin adının zikredilmemesi gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda eserin müellife ait olma ihtimali zayıf görünmektedir.

19 Ebû Saîd Hâdimî /ö. 1176/1762) Konya’da dünyaya gelmiş fıkıh ve tasavvufla ilgilenmiş Osmanlı âlimidir. Fıkıh usulüne dair yazdığı eseri *Mecâmi’u’l-hakâ’ik* ile tanınmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Mustafa Yayla, “Hâdimî, Ebû Saîd”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), c. XV, s. 24-26.

20 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, 1137, vr. 12^a.

21 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, 1137, vr. 9^a.

d. Eserin Abdurrahman b. Eyüp el-Hisâli'ye Ait Olduğu İddiası

Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi 3567 numaralı nüshada eserin Hisâli'ye²² ait olduğu belirtilmiştir. Ancak söz konusu nüsha incelendiğinde müellifin isminin nüshaya sonradan tükenmez kalem kullanılarak yazıldığı görülmektedir. Nüshanın metni söz konusu eserin diğer nüshalarıyla mukayese edildiğinde ibarenin birebir aynı olduğu görülmüştür. Zannımızca bu durum tamamen eserin yanlış kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu karışıklığa Hisâli'nin benzer bir isme sahip olan *Beyyine leha'r-rüchân 'inde te'âruzî'l-burhân, Tercîhu'l-beyyinât ve Te'âruzü'l-beyyinât* isimleriyle de bilinen yargılama hukukuna dair yazılmış eserinden kaynaklanmaktadır.²³ Bu eser de yine yargılama hukukunda davanın ispatı için mahkemeye sunulan delillerin tercihini konu edinmekle beraber fikhın her bir bâbına dair mesaili ihtiva etmesi sebebiyle *Mizânü'l-müdde'iyeyn* isimli eserden içerik açısından ayrılmaktadır. Nitekim müellifin söz konusu eserinin mevcut nüshası *Mizânü'l-müdde'iyeyn* ile kıyaslandığında aralarında ibare açısından herhangi bir benzerlik görülmemektedir.²⁴

e. Eserin Muhammed b. Muhammed el Hanefî er-Rûmî'ye Ait Olduğu İddiası

Kütüphane katalog kayıtlarından hareketle söz konusu eserle aynı ismi taşıyan bir nüshanın Darü'l-kütübi'l-Mısıryye'de Muhammed b. Muhammed el Hanefî er-Rûmî'ye nisbet edildiği görülmektedir. Ancak bu nüshayı inceleme fırsatı bulunamadığından söz konusu nisbetin bir yanlışlık neticesinde meydana gelip gelmediği doğrulanamamıştır.

III. Eserin Müellifi

Tabakat kitaplarında müellife ait yeterli bilgiye rastlanmamaktadır. Bağdâdi'nin *Hediyetü'l-ârifîn*'inde müellifin tam adı “Abdülbâki b. Şeyhülislâm Muhammed b. Abdülhalim el-Bursevî bi-Esîrîzâde” olarak geçmektedir.²⁵ Buradan hareketle müellifin Osmanlı Şeyhüislamı Esîri Mehmet Efendi'nin oğlu olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim *İzâhu'l-meknûn*'da da, kendisiyle ilgili aynı bilgilere ulaşılmaktadır.²⁶ Ayrıca Bursalı Mehmed Tahir, babası Esîri Mehmed Efendi'den bahsederken Abdülbâki adında bir oğlu olduğu bilgisini vermektedir.²⁷ Tabakat eserlerinde müellifin vefatına dair kesin bir tarihe yer verilmemiştir. Her ne kadar babası Şeyhülislâm Esîri Mehmed Efendi'nin meşîhât makamında olması sebebiyle kendisiyle ilgili detaylı mevcutsa da oğlu ile ilgili oldukça az bilgi bulunmaktadır. Ancak telif ettiği eserleri arasında en tanınmış olan *Risâletü'l-hâkimiyye fi'l-irâdeti'l-cüz'iyeye*'nin tüm nüshalarında

22 Abdurrahman Hisâli Çelebi (ö. 1087/1676) fikh ve dil alanlarıyla ilgilenmiş Osmanlı âlimidir. Müderrislik ve kâdîlik yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, “Hisâli, Abdurrahman Çelebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), c. XVIII, s. 125-126.

23 Cengiz Kallek, “Hisâli Abdurrahman Çelebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1998) c. XVIII, s. 125-126.

24 Abdurrahman el-Hisâli, *Tercîhu'l-beyyinât fi'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa, nr. 621.

25 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, c. I, s.497.

26 Bağdatlı İsmail Paşa *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl ala Kesfi'z-Zünûn an esâmi'l-kütüb*, c. II, s. 613.

27 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Meral Yayınları, 1975), c. I, s. 308.

yer alan h. 1160/1747 kaydı ve babasının h. 1092/1681’de vefat ettiği bilgisinden hareketle,²⁸ müellifin h. 11 yüzyılın sonlarıyla h. 12. yüzyılın başlarında yaşadığı tahmin edilmektedir.

Müellifin babası Esîrî Mehmed Efendi’nin Şeyhülislâmlık makamından azledildikten sonra hayatının geri kalan yirmi yılını Bursa da geçirdiği bilinmektedir. Bu bilgidен hareketle Esîrîzâde Abdülbâki Efendi’nin de Bursa da doğmuş ve eğitime burada başlamış olduğu düşünülebilir. Müellif *Risâletü’l-hâkimiyye fî irâdeti’l-cüz’iyye*, adlı eserinin telif sebebini izah ederken h. 1160/1747 tarihinde Karaferya²⁹ kadılığı yaptığını belirtmektedir.³⁰ Mardin şer’iyye sicillerindeki kayıtlarda ise “Esîrîzâde Abdülbâki Efendi” ismi, Amid³¹ Vilâyeti kadısı olarak geçmektedir.³² Kendi eserinden hareketle Rumeli kazaskerliğine bağlı Karaferya kadılığı yaptığını kesin olarak bilinen müellifin Anadolu kazaskerliğine bağlı olan Amid’de kadılık yapması kadılık tayini usullerine aykırı olması sebebiyle şüpheli görünmektedir.³³ Bu sebeple Mardin şer’iyye sicillerinde geçen Esîrîzâde Abdülbâki Efendi’nin başka biri olma ihtimali kuvvetlidir.

IV. Müellife Nispet Edilen Diğer Eserler

a. *Risâletü’l-hâkimiyye fî irâdeti’l-cüz’iyye*

Kelam literatürüne ait olan risâlede Allah’ın meşiet ve irâdesinin kulun mesiet ve irâdesine taallukunda var olan durumu genişçe ele alınmıştır. Daha sonra iman esasları, Allah’ın sıfatları, sıfatların delilleri, tevhit, peygamberler, ahiret hayatı, kabir hayatı, yeniden dirilme, hesap, şefaet, kaza-kader, istidlâl çeşitleri, cennet ve cehennem gibi akâidî meselelere değinilmiştir. Eserde akait konularının yanı sıra istiğfar, tövbe, dua, namaz, tespih gibi daha çok tasavvufi boyutları olan hususlara değinilmesi dikkat çekmektedir.³⁴

b. *Esâsü’l-mu’tekadât fî-havâici’l-mü’mîn ve’l-mü’minât*

İhsan Bektaş müellifin *İrade-i cüz’iyye* risalesine dair kaleme aldığı çalışmasında söz konusu eserin kitap fişlerinde Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail bölümünde bulunduğunu ve

28 *Risâletü’l-Hakimiyye fî’l-irâdeti’l-cüz’iyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, nr. 3108, v.2.

29 Karaferya, Selanik Vilâyet ve Sancağında İnce Karasuya tâbî ormanlarla mestur merkezinde 8588 ahali, 18 camii 2 medrese 60 kilisesi 4 tekkesi olan bir kasabadır. bkz. Şemsettin Sâmî, *Kâmusu’l-Alâm*, (İstanbul: Mehran Matbaası, 1896) c. V, s. 3639-40.

30 Esîrîzâde Abdülbâki Efendi, *Risâletü’l-hakimiyye fî’l-irâdeti’l-cüz’iyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, nr.3108, vr.2.

31 Diyarbakır Eski adı. Bkz. Şemsettin Sami, *Kâmusu’l-Alâm*, c. I, s. 385.

32 Mardin ser’iyye sicillerinde bu bilgi şöyle geçmektedir. “Amid kadısı Esîrîzâde Abdülbâki Efendi tarafından, Mardin kazâsına naib olarak 1174 senesi Zilkâde ayının birinci gününden itibaren Seyyid Ahmed Efendinin tayin olunduğu ile ilgili mürâsele” bkz, Kankal, Ahmet ve. Taş, Kenan Z. *195 Nolu Mardin Ser’iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, (İstanbul: Mardin Valiliği İl Özel İdaresi, 2006) s. 61.

33 Kadılık tayin kurallarına göre Rumeli eyaletinde kadılık yapanlar Anadolu’da, Anadolu eyaletinde kadılık yapanlar Rumeli’de kadılık yapamazlar. bkz. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teskilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988) s.91.

34 İhsan Bektaş, Esîrîzâde Abdülbaki Efendi ve *İrade-i cüz’iyye* Risalesi, (YI Tezi/Marmara Üniversitesi,2006), s. 21.

müellife nisbet edildiğini söylemektedir. Ancak bu iddiaya dair herhangi bir kaynak belirtmemiş ve araştırmaları sonucu söz konusu esere ulaşamadığını ifade etmiştir.³⁵

c. *Risâle-i istihkâk*

Musa Alak'ın makalesinde müellife ait bu isimde bir eserin varlığına işaret edilmiştir.³⁶ Ancak eserin kendisine ulaşmak mümkün olmadığı için bu bilgi doğrulanamamıştır.

Sonuç

Dünyanın farklı ülkelerindeki kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan *Mizânü 'l-müdde 'îyeyn fi ikâmeti 'l-beyyineteyn* adlı muhakeme hukuku alanında kaleme alınmış eser literatürde farklı müelliflere nisbet edilmiştir. Çalışmamız kapsamında eserin bu müelliflerden Çivizâde Muhyiddin Efendi, Abdurrahman el-Hisâlî'ye olan nisbetinin bir yanlışlıktan ibaret olduğu görülmüştür. Eserin Muhammed b. Muhammed el-Hanefî'ye olan aidiyeti söz konusu nüshaya ulaşamadığı için inceleme imkânı bulunamamıştır. Eserin Ebû Saîd el-Hâdimî'ye nisbeti ise Esîrîzâde'ye nisbeti ile kıyaslandığında zayıf bir ihtimal oluşturmaktadır. Zira mevcut nüshaların tamamına yakınında eser Esîrîzâde'ye nispet edilmektedir. Diğer müelliflere nisbet edilen nüshalar da ibare olarak bu nüshalarla birebir uyum arz etmektedir Dolayısıyla çok sayıda yazma nüshası bulunan bu eserin müellifinin Esîrîzâde Abdülbaki Efendi olması diğer iddialara kıyasla kuvvetle muhtemeldir.

Teşekkür: Bu çalışmayı hazırlamama vesile olan ve bu süreçte kendisinden pek çok şey öğrendiğim Prof. Dr. Ahmet Hamdi Furat hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Alak, Musa. "İslâm Muhâkeme Hukûku Edebiyatı Kur'an Mesajı", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, c. II, sayı. 16, 17, 18, (1999).
- Aydın, Ahmet. "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Fikhî Görüşleri", (Y1 Tezi/ Marmara Üniversitesi).
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü 'l-ârifin*, (İstanbul: Vekâletü 'l-Ma'ârif Matbaası, 1951).

35 İhsan Bektaş, *Esîrîzâde Abdülbaki Efendi ve İrade-i cüz 'îyye Risalesi*, s. 22.

36 Musa Alak, "İslâm Muhâkeme Hukûku Edebiyatı Kur'an Mesajı", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, c. II, sayı. 16, 17, 18, (1999), s. 235.

- Bağdatlı İsmail Paşa *İzâhü 'l-meknûn fi 'z-zeyl ala Kesfi 'z-Zünûn an esâmi 'l-kütüb*, (Beyrut: Dârü ihyâi türâsi'l-arabî, t.y.).
- Bektaş, İhsan. Esîrîzâde Abdülbaki Efendi ve İrade-i cüz'iyeye Risalesi, (YI Tezi/Marmara Üniversitesi, 2006).
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur, (Supplementband, II)* (Leiden, 1943-1949).
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Meral Yayınları, 1975).
- Esîrîzâde, Abdülbaki. *Risâletü 'l-Hakimiyye fi irâdeti 'l-cüz'iyeye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 3108.
- Gel, Mehmet. *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunun Dini Meselelerine Muhalif Bir Yaklaşım: Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme*, (Doktora Tezi/ Gazi Üniversitesi, 2010).
- İbn Abidin zâde, *Kurretü uyûni 'l-ahyâr li tekmeleti Reddû 'l-muhtâr alâ Dürri 'l-muhtâr*, (Riyad: Darü âlimi'l-kütüb, b.t).
- İpşirli, Mehmet. “Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).
- Kallek, Cengiz. “Hisâli Abdurrahman Çelebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).
- Kâsânî, Alaaddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ' i 'u's-sanâ' i fi tertîbi 'ş-şerâ' i*, thk. Ali Muhammed Muavvad-Âdil Ahmed Abdülmevcüd, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003).
- Kankal, Ahmet ve. Taş, Kenan Z. *195 Nolu Mardin Ser' iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, (İstanbul: Mardin Valiliği İl Özel İdaresi, 2006).
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü 'l-müellifin*, (Beyrut: Dârü ihyâi türâsi'l-arabî, 1957).
- Özel, Ahmet. *Haneî Fıkıh Alimleri*, (Ankara: TDV Yayınları, 1990).
- Özer, Abdullah. *İslam Hukuk Literatüründe Ta'zîr Risaleleri ve Şeyhülislam Muhyiddin Mehmed b. İlyas Çivizâde'nin Risâle Mûte'allika bi 'r-te'azir Adlı Risalesi*, (Yüksek Lisans Tezi/Marmara Üniversitesi, 2006), İstanbul, 2000.
- Sâmî, Şemsettin. *Kâmusu 'l-Alâm*, (İstanbul: Mehran Matbaası, 1896).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teskilâtı*, (Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988).
- Yayla Mustafa, “Hâdimî, Ebû Saîd”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).
- Zirikli, *el-A'lâm*, (Beyrut, Dârü'l-ilm li'l-melayin, 2002).

Eserin Mukaddimesinin Transkripsiyonu

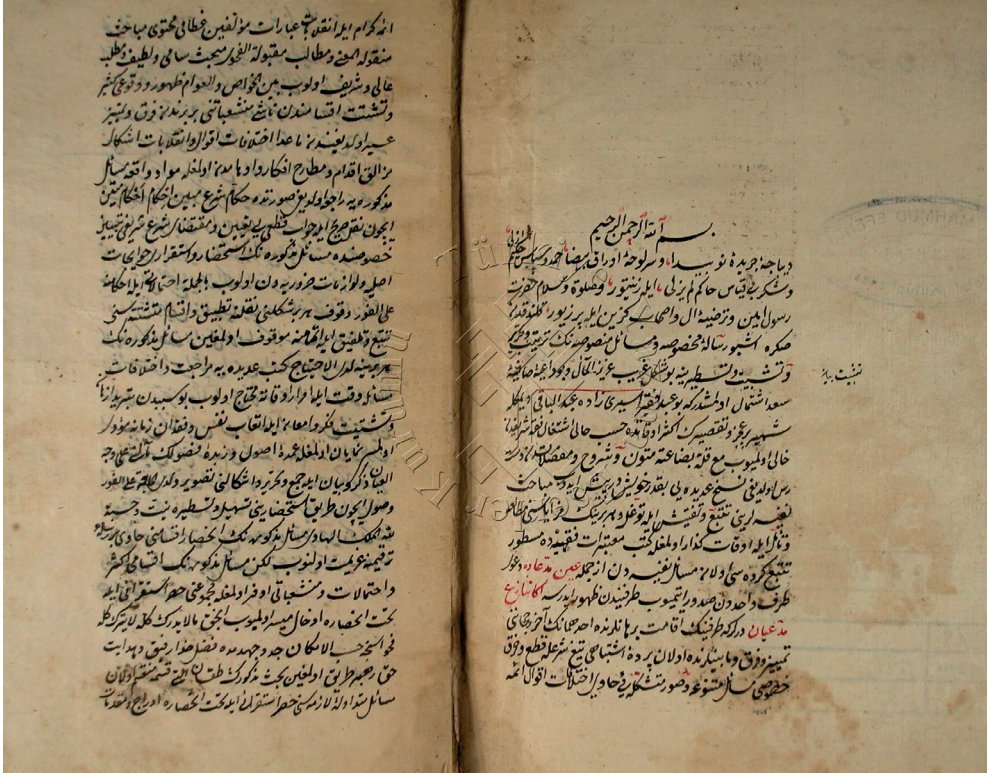
Bismi'llâhi'rrahmani'rrahîm

Dibâce-i cerîde-i nevpeyda ve serlevha-i evrâk-ı beyzâ hamd ü sipâsi hakîm-i ezeli ve şükr bi-kıyas-ı hâkim-i lem yezeli ile zînetver ve şalavâtu ve'sselâmu hazret-i resûl-i Emîn ve tardıye-i âli ve aşhâb-ı güzîn ile pür-zîver kılındıktan soñra işbu risâle-i mahşûşa ve mesâ'il-i mansûşanuñ tertîb ü tahrîr ve teşbîh ü tasvîrine bu şekli-i garîb 'azîzü'l-meâl ve bu dâ'îye-i şâfiye sa'd iştimal olmışdur ki bu 'abd-i fakîr Esîrî-zâde 'Abdü'l-bâkî dimekle şehîr pür-'acuz ü takşîrûñ ekşer evkâtinde hasb-i hâli iştiğâl-i fikh-ı şerîfden hâlî olmayup me'a kılet-i biđâ'ate mütün u şürüh ve mufaşşalâtdan dest-res oldığı nesh-i 'adîdeyi be-kadr-i huviş-i derpîş idüp mebahîş-i nefsiyyelerini tettebbu' ve teftîş ile tevağğul ve her birinüñ mezâyasını mü'tâlâ'a ve te'emmül ile evkât-güzâr olmağla kütüb-i mu'teberât-ı fikhıyyede mestûr tettebbu'-kerdesi olan mesâ'il-i nefsiyyeden ez-cümle 'ayn-ı müdde'âda da 'vâ taraf-ı vâhîdden şudür itmeyüp tarafeynden zuhûr iderse aña "tenâzu' i müdde'iyân" dirler ki tarafeynüñ ikâmet-i burhânlarında ehadü hümanuñ âhîr rüchânını temyîz ve fark ve mabeynlerinde olan perde-i iştibâhi tîğ-i şer' ile kaṭ' ve harḫ-ı huşûşa mesâ'il-i mütenevvî'a ve şür-ı müteşekkileyi hâvî ihtilâfât-ı aqvâl-i e'imme-i kirâm ile inḫilâbât-ı 'ibârât-ı mü'ellifin-i 'izâmı muhtevâ-yı mebahîş-i menkületü'l-ma'nâ ve me'tâlib-i maḫbûletü'l-fahvâ mahbeş-i sâmi ve laṭîf ve maṭlab-ı 'âlî ve şerîf olup beyne'l-havâş ve'l-'avâm zuhûr ve vuḫü'ke şer' ve teşettü aḫsâmından nâşî münşe'ibâtını birbirinden fark ve temyîz 'asîr oldığından mâ'adâ ihtilâfât-ı aqvâl ve inḫilâbât-ı işkâl mezâlik-i aḫdâm ve me'târih-i efkâr ve evhâmdan olmağla mevâdd-ı vâkî'a mesâ'il-i mezkûreye râci'a oldığı şüretde hükkâm-ı şer'i mübîn aḫkâm-ı metîn için naḫl-i şarîh ile cevâb-ı kaṭ'îyi ta'yîn ve muḫtezâ-yı şer'i şerîfi tebyîn huşûşunda mesâ'il-i mezkûrenüñ istihzâr ve istikrârı havâyicât-ı aşıyye ve levâzimât-ı zarûriyyeden olup bi'l-cümle ihtimâlât ile aḫkâmına 'alâ fevr vuḫûf her bir şeklini naḫline taṭbîk ve aḫsâm-ı müteşettitesini tettebbu' ve tedkîk ile itmâmına mevḫûf olmağın mesâ'il-i mezkûrenüñ her birine lede'l-ihtiyâc kütüb-i 'adîdeye müracâ'at ve ihtilâfât-ı mesâ'ile diḫkat ile imrâr-ı evrâkâta muhtâc olup bu sebebdan tebrîd-i ezhân ve teşyît-i fikr ü im'ân ile it'âb-ı nefis ve fiḫdân-ı zamân mü'eddî olması nümâyân olmağla 'umde-i uşul ve zübde-i fuşulüñ âlini 'alâ vechi'l-'ayân zıkr ü beyân ile cem' ve tahrîr eşkâlini tasvîr ve lede'l-h'âce ale'l fevr vuşul için tarîk-i istihzârını teshîl ve tasvîre niyet ve hasbûna'llâhu'l-melîkû'l-hâdî ve mesâ'il-i mezkûrenüñ inḫişâr-ı aḫsâmını hâvî bir risâle terkîmine 'azîmet olunup lâkin mesâ'il-i mezkûrenüñ aḫsâmı ekşer ihtimâlât ve münşe'ibât efrâd olmağla mecmû'ını haşr-ı istikrârî ile taḫt-ı inḫişâra idḫâl müyesser olmayup ancak "mâlâ yüdreḫ küllühü lâ yütreḫ küllühü" fehvâsına ḫasebü'l-imkân cidd ü cehdümde fazl-ı Hüda refîk ve hidâyet-i Hâḫḫ rehber-i tarîk olmağın baḫş-i mezkûruñ toḫsan altı kısma münḫasım olan mesâ'il-i mütedâvile-i lâzimesini haşr-ı istikrârî ile inḫişârı idrâc-ı muḫaddemâtı tahrîrâtını bu vechile intâc idüp mesâ'il-i mezkûreniñ tesvîd ü tertîbine iştiğâl vech itmede şüret-pezir olmuştur. İşbu risâle-i ferḫunde-fâl ya'nî 1156 senesi Şevvâl-i şerîfde bidâyetim sene-i mezkûrede âhîrinde nihâyet bulmağla işbu risâle-i cedîdenüñ tām

nāme-i ism-i sāmīsini *Mizānū 'l-müdde 'iyeyn fī ikāmeti 'l-beyyineteyn* diye tesmiye eyledigimden sonra müste'inen mina'llāhi'l-vehhāb ve mütezarrı 'en minhü bi-ḥüsni's-şevāb tebyīzine mübāşeret ve tekmīl ü tetmīmimine mübāderet olındı 'ayn i'tibār ile nazār iden ulü'l ebşārdan müsted'ā dedi ki bu bende-i nāçizden şudūr iden kuşūrda emn ü 'avfla mestūr buyurılıp ḥatā vü zellesini taşḥīḥ ile 'inde'l-melikü'l-gāfūr meşāb ü me'cūr olalar.

اعلم أنّ الرجلين إذا ادّعى عينا و برهنا على ذلك، فلا يخلو الأمر من: أن يكون قد ادّعى كلاهما ملكا مطلقا أو ادّعى كلاهما ملكا بسبب واحد، بأن ادّعى إرثا أو شراء من اثنين أو من واحد أو ادّعى أحدهما ملكا مطلقا والآخر نتاجا، أو ادّعى كلاهما نتاجا أو ادّعى كلاهما ملكا بسببين مختلفين من واحد، أو بسببين مختلفين من اثنين. و كل قسم على ثلاثة أقسام لأنه إما أن يكون المدّعا به في يد ثالث أو في يدهما أو في يد أحدهما. و كلُّ واحد على أربعة أقسام، أمّا إن لم يؤرّخا أو أرّخا تاريخا واحدا أو أرّخا و تاريخ أحدهما أسبق أو أرّخ أحدهما لا الآخر. وجملة ذلك سنة و تسعون فصلاً كما سيجيء تفصيله. تمّ عنوان الكتاب بعون الله الوهاب.

Ekler: 1b-2a.³⁷

37 Bu örnek varak mevcut nüshalar arasında en eski tarihli nüsha olan Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonunda 1231 numaraya kayıtlı bulunan h. 1190/1776 tarihli nüshadan alınmıştır.